

¹*Helyek: Haris köz – Szentendre*

Gyerekkoromban sokat mentünk Szentendrére, de nem turistaként, hanem mert ott vett ki műtermet Bálint Endre, de kijártunk a Művésztelepre is, meg a mozgalmi hagyomány is odaűzte a szüleinket, sokunk szüleit. De főleg apánkat, aki ott úszta át a Dunát. A hévről leszállva, mikor átmentünk a patak fölött a hídon, Tábor Béla? Stefka? az apám? balra mutatott, hogy arra volt Stefkák nyári háza, az a villa, amelyben hosszú nyarait töltötte, májustól őszig. Mikor még-már volt iskola, hévvel járt be. És talán itt kezdődött az élete. A Haris köz – nem az, amelyiket ismertem, arról majd később mesélek –, hanem a régi, a háború előtti, az, amelyikből csak dirib-darabkák maradtak meg, mint pl. a titokzatos trumeau, amiről azt gondoltam, hogy azt mások kommodnak mondják, de csak jóval, vagy harminc évvel később Párizsban tudtam meg, hogy ennek a szónak van „közönséges”, tehát nem a Haris közhöz kötődő értelme is, nevezetesen a Notre Dame főbejáratán az elválasztó, faragott oszlopokat nevezik így, és tényleg, a Haris köz-beli trumeau két ajtaja között egy faragott oszlop volt, ezért volt hát az az édesen ejtett trümó; de a Nana kente vajaskifli is a régből jött, Nana, Stefka mamája nyilván nem tudta elképzelni az életet a vajaskifli illata-íze nélkül, ez már majdnem Proust Madelaine-jére emlékeztet, akit talán Nana nem olvasott, de ha igen, akkor föltétlenül franciául, ahogyan az általam váratlanul odavitt poszt-68-as francia fiatalokat is meghatóan régi, elegáns franciasággal fogadta a késő hatvanas évek avíttan szürke Budapestjén. A trumeau-ban Stefka képzőművészeti könyveket tartott, onnan vette elő, amikor gyorsan meg akart mutatni valakit, talán Max Ernstet, vagy Chagall-t? Mindegy is. Ez a folyamatosság volt a fontos, persze nem akkor, akkor föl sem tűnt, ezt láttam, ezt éltem, tehát ez a folyamatosság a Nana polgári francia műveltsége és a Stefka később Tábor Béla „fertőzte” spirituális-avantgárd kultúrája között volt megható, de még ma is az. Ezt a folyamatosságot a Stefka szobájában, tehát a nagyszobában, a nappaliban álló-működő, bauhausosan modern csőbútorok is képviselték. Még mindig a szépséges trumeau-hoz és vidékéhez tartozik, hogy a Haris köz a hatvanas években, mikor kezdtem odajárni, egy zsúfolt, hármastársbérlet volt. Az egyetlen a környezetemben.

De visszatérnék a polgári miliőbe, ebbe az upper-middle-class létbe, ahová Szentendre Szántó Piroska alakjában robbant be, mikor Stefka rajta, illetve Bálint Bandin keresztül megismerte Vajda Lajost és Korniss Dezsőt. Azt gondolom, hogy itt kezdődött el az igazi élete. A tizenkilenc éves életvidám, gömbölyű lány szembetalálkozik a két komoly, már harmincas éveiben járó, aszketikus, karizmatikus festővel. Úgy képezem, a szabó lajos-i „magasabb szellemi világgal” való találkozás elsöre olyasmit szült, hogy „azt adom, amim van: a szentendrei kert gyümölcseit. Még nem az enyémet, az majd később jön.” Itt, ekkor és így fakadhatott fel az a burjánzó adni akarás és adni tudás, ami élete végéig elkísérte.

A szó szerint túlcsonduló szeretethez talán negyven évvel későbből: Stefka minden délután bevitt Bélának egy színültig töltött csésze tejet. A tej kiömlött, az alátét is tejben fürdött. „Stefka azt hiszi – mondta Béla –, ha nem tölti tele, akkor én azt fogom gondolni, hogy nem szeret eléggé. Látod, én ezt az esendőséget is szeretem benne.” Éppen a szeretni tudásról beszélgettünk. Hogy a szeretet „erősebb mint a halál”, hogy csak határtalan lehet s hogy a nem szeretést, a nem szerethetőt is magában foglalja.

Magam előtt látom ahogy viszi a sok szépséges gyümölcsöt föl, a Haluska tanyára. Ahogyan aztán titokban, mert Júlia megtiltotta, mégis végigüli a műtétet, Vajda Júlia műtétjét. Ahogy meg, amikor anyád volt nagybeteg, Júlia vitte a grillcsirkét nektek. Én onnan vettem, vagy talán loptam az

---

¹ Megjelent:

Pécsi Katalin (szerk): *Lányok, anyák: Elmeséletlen női történetek, II.* Budapest, Novella Kiadó, 2013; 192-196.

ötletet, hogy ennivalót vigyek a Harisba. Ennivalót a Harisba? Ahol csupa szellemi történések vannak? Ekkor, már anyaként értettem meg, hogy mi is az ennivaló: táplálék. Mikor étel kell, akkor az, mikor beszélgetés, akkor meg az. Nekem nagy élmény volt, mikor először megtettem. – írtam Ádámnak a mostani Stefka-emlékezés kapcsán.

A szentendrei kert gyümölcssei tehát lassan átvándoroltak a Haluska-tanyára, ahol Vajda lakott, pontosabban nyomorgott, és ahová a szintén szegény barátai jöttek őt meglátogatni – Bálint Endre, Bíró Gábor és felesége, Bíró Klári, és nem utolsó sorban az a Szabó Lajos, aki majd a háború után elküldi barátjához, Tábor Bélához megismerkedni, majd hamar feleségül is menni. De ez már az emlékek emléke csupán, de annyi bizonyos, hogy itt lett rátéve az a pecsét, ahogyan a csecsemő szájára az angyali csók, amelyik egy életre megjelölte. Sorsos asszony volt, mondanám adysan.

Helyek: Auschwitz-Birkenau

Stefka verseiben csak így: oswiecim. Kisbetűvel és lengyelül. Így sorolni be a számtalan többi város közé, így tenni névtelenné, és talán megfosztani a valaha-volt-lététől? Nem tudom. Nálunk otthon anyám hangsúlyozta: Birkenau. Auschwitz munkatábor, Birkenau haláltábor: krematóriummal és gázkamrával.

Vagy tíz éve csináltak velem egy interjút, abból idézek:

És akkor ő pedig, hát akkor ő huszonnégy éves volt. Elég gyerek, tehát olyan későn érő típus, ahogy a leveleiből később kiderült. Már nem Auschwitzból, hanem korábról, meg apámnak. Volt hat, tehát hatan egy piccsen aludtak, lent-fönt, és van egy Zahava nevű nő akivel néha tartjuk a kapcsolatot, akivel így fejtől-lábtól aludtak, és a másik pedig a Mándy Stefánia, akivel együtt volt, akivel kiderítették, hogy az apámmal nagyon jól ismerték egymást. Hát szóval ez egy fantasztikus véletlen volt. És hát pláne, hogy a Tábor Béla például az apámnak is nagy tekintély volt. Majd visszatérünk még a - Nyugodtan szólj közbe és lökögess. Szóval arra emlékszem, az anyám mesélte, hogy a Stefkával barkochbáztak. És az egyik, egyszer Mózes, egyszer pedig Jézusra gondoltak. Most ez is olyan volt, hogy Auschwitzban Jézusra. Tehát ez is, ez nekem iszonyúan tetszett, de tulajdonképpen annyira nem is tetszett, mert természetes volt... Mert itt nem zsidó-keresztény szembenállás volt, hanem valami más.

Tehát nekem két anyuka-típus volt, akin van szám, és akin nincs. Szóval nem is tudtam elképzelni, hogy lehet anya az, akinek a karján nincs szám. Hát ugye hozzánőtt, hát itt volt, nem takargatta. Volt, aki kisedette a tetoválást.

Azután, már jóval később, elolvastam Stefka Auschwitz-írását. Ott anyám nem szerepelt, ezen én megsértődtem, vagyis nagyon fájt a hiánya, meg az egyenlőtlenség: Nálunk tényező volt, hogy ők hatan egy piccsen aludtak. Stefka miért titkolta el? Azután, megint jóval később megértettem, hogy Stefkát megérelték a szentendrei nyarak, anyám meg sokáig éretlen volt. Stefka tudta, hogy a bővelkedő családi otthonból nélkülöző szellemi otthonába, ha mást nem, hát ételt kell vinnie, anyám akkor még csak levegő után kapkodott.

A művtöri

Második gimnazista lehettem, amikor mondták, hogy Stefka a baráti kör gyerekeinek – mint utóbb megtudtam, anyagi segítség céljából is! – művtöri órákat fog tartani. Minden szombaton. Valamikor délután, a Zichyben, vagyis Surányiéknál. Megpróbálom összeszedni, kik voltak ott: a Tábor-gyerekek, Ádám és Eszter, Surányi Laci, a Horváth-lányok, azaz Judit és én, Miklós Juli, Gábor János és Panni, Judit hozta Forgács Évát és Zsaskovszky Krisztát, talán Bíró Eszter? Arra emlékszem, hogy ezek az órák nagyon nem hasonlítottak az iskolai órákra, legföljebb azokra,

amelyeket Baránszky Jób László tartott nekünk a Fazekasban, vagy amilyen órákat Ajtony Árpád novellájában Rákóczy Kázmér tartott. Tehát nem az volt a fontos, hogy egy dolgot megtanuljunk, hanem inkább az, hogy a dolgot magát megismerjük. Hogy eljusson bennünk oda, ahol valami elevent érint. Stefka a művtöri órákon megtanított bennünket látni. Ott tanultuk meg azt is, méghozzá egy Cézanne-képen, hogy egy festmény vagy rajz stabilitásának az a próbája, ha fejre állítjuk, és nem esik szét. Ezt a tudást adhattam tovább bő negyven évvel később két kedves tanítványomnak, Zsófinak és Biankának, mikor Párizsban egy Cézanne-kiállításon tárlatvezetést tartottam nekik.

És hogy mennyire feszesek és feszültek is voltak ezek az órák – itt persze nem arra az intőre gondolok, amit Stefka például Ádámnak adott, mert nem figyelt –, az abból is látszik, hogy utána nagy „hülyülések” voltak, János sziporkázó humora adta meg a hangot, neki köszönhetően indult el Amondó király és udvarának nagy játéka, amelyik még a zsámbéki kirándulásokon is folytatódott. De a művtörinek is része kellett hogy legyen a későbbi Hungária körúti, majd Emke-beszélgetések megszületésében. És talán most mi is elindítunk hasonlót.

A versek

Stefka költő, én meg írtam néha egészen jó verseket. Volt egy időszak, mikor vagy azért jártam föl a Haris közbe, hogy Bélával beszélgethessek, vagy azért – és ez volt sűrűbben –, hogy verset mutassak, vagy verset olvassak. Ez a kölcsönösség számomra megtisztelő volt. Stefka verseiből sokat tanultam versolvasásból. Ahogyan képet nézni ő tanított meg, úgy verset kritikusan olvasni is. Talán ezért alakult úgy, hogy a háború utáni első, Magyarországon megjelent kötetét, az *Ellopott történelmet* én mutathattam be a *Szombat*-ban. Ebből idéznék:

Megjelent Mándy Stefánia verseskötete. Már régóta vártunk erre, mert ismertük folyóiratokban itt-ott közzétett vagy kéziratban olvasható verseit, és tudtuk, hogy ezek a versek együtt ugyanazt a többet adják majd, mint önmagukban. Mert mindegyik versben megnő a vers alapmotívuma. Szól valamiről és égbe kiált. Mindegyik vers fénylik és magasodik: transzcendens, a szó szoros értelmében. Elkezdődik és kinyílik egy magasabb dimenzióba: születés és fény. A születés fájdalomnak és örömének teljes intenzitásával, és a fény átvilágító és formát adó erejével a vers, mintha a teremtés jelenébe vonna bennünket, olvasókat. A teremtésben hallik, hangzik, látszik, formálódik, lesz. Zene, kép, szobor, forma és végül az alak, aki a végső forma, maga a személy, mint A belső alak-ban:

*életünk isten szabadalma
...nevem két vesszeje csak visszfény
neveden hordott ékezet*

Az első sor nyakig benne van a huszadik században, az utolsó kettő az örökkévalóhoz ágaskodik. Soha azelőtt ilyen megfogalmazása az elkötelezettségnek nem volt lehetséges. Elkötelezettséggel terhes elkötelezetlenség. Szabadalom csak ott van, ahol Isten is egy a lehetséges (akár szellemi) magántulajdonosok közül. Mindenből sok van, tulajdonból is. Ember is sok van, lehet vele azt csinálni, amit akarunk, tárgy, tulajdon a sok közül, miért ne lenne lehetséges Auschwitz is (a költő, hogy ne mitizáljon, hogy ne építsen Auschwitz-mítoszt, csak így, kisbetűvel írja: oszviecim - hisz ez is csak egy a sok városnév közül).

Magyarázom? A két utolsó sorban minden együtt van: szerelem és ima. A sűrítés a Zsoltárok és az Énekek éneke hangját idézi – két nyelven. Érthetem a Biblia nyelvén, és érthetem magyarul, az anyanyelvemen. És a kettő együtt eleven. Egy példa, ugyanebből a versből: „bár nem lehetek semmi másod”: ha úgy értem, hogy csak az lehetek, ami úgyis vagyok neked, énmagam, önmagam, és nem

más, és ez az én teljesen a tiéd, vagy: "bár nem lehetek semmi másod" - nem lehetek a képmásod, nem lehetek egy második az, ami TE vagy - akkor a kettő itt egybeesik, formát ölt a két jelentés egysége. És ugyanez az egybeesés ölt formát, nyer belső alakot az utolsó két sorban, amely egyaránt lefordítható a férfi-nő és az Isten-ember viszonyra, másrészt e két soron is áthallatszik a Biblia nyelve: kiejtett nevem csak visszfénye lehet a kiejthetetlen Névnek, ám ez a kiejtés-kimondás is csak akkor lehetséges, ha pontozom, ha ékezem. És ha magyarul halljuk, akkor az ékezet=ékesség. Az ember a teremtés koronája – a nő a férfi ékessége: neveden hordott ékezet.

Erős kontúrjaiddal mintha kirajzoltad volna az életed. A sors csak a ceruzát adta hozzá a kezédbe.

Már a gyerekkori helyszínen, Szentendre is e mindig táguló kör egyik cikkelye. Itt ismerted meg Vajda Lajost, akinek vonalrajzairól ezt írod: „Amikor megalkotja a maga síkvilágát, halk, érzékeny vonalakkal zárja körül ennek a választott világnak megörökítendő elemeit. Két alaptémája: az ember és a ház.”